ULUSLARASI HUKUK BAĞLAMINDA SİLAHLI İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI VE HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

Armed Unmanned Aerial Vehicles and Legal Regulations in the Context Of International Law

Arş. Gör. Seher ÇAKAN*

Geliş Tarihi: 15.06.2017 Kabul Tarihi: 25.07.2018

Özet

Günümüzde insansız hava araçları devletler tarafından savunma alanında çok tercih edilen bir silah haline gelmiştir. İnsansız hava araçlarının özellikle askeri kara kuvvetlerinin giremediği yerlere girmesi, uzaktan kontrol edilmesi nedeniyle can kayıplarının olmaması ve daha az masraflı olması tercih edilme nedenleri arasındadır. Özellikle de ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında sık sık insansız hava araçlarını kullandığı gözlenmektedir. Sadece ABD değil, Türkiye, Rusya, İsrail gibi devletler de insansız hava teknolojisine sahiptir. Her ne kadar devletler insansız hava araçlarını kullansalar da, bazı durumlarda kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalıdır. Bu makale de uluslararası hukukta insansız hava araçları hakkındaki hukuki düzenlemeleri açıklamaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Silahlı insansız Hava Araçları, SİHA, kuvvet kullanımı, jus ad bellum, jus in bello.

Abstract

Recently, unmanned aerial vehicles have become a preferred weapon in the field of defense by states. Some of preferences of using drones are: the entry of places where the military land forces could not access, due to remote control less loss of life and expenses. The United States has used drones especially after 11 September attacts. Not only the United States, but also states such as Turkey, Russia and Israel have unmanned aerial technology. There has been debate about the usege of unmanned aerial vehicles. This article will try to explain the legal regulations on unmanned aerial vehicles in international law.

Key Words: armed unmanned aerial vehicles, drones, use of force, jus ad bellum, jus in bello.

I. GİRİŞ

İnsansız hava araçları(İHA) (unmanned air vehicles), Amerika Savunma Bakanlığı tarafından aracı kullanmak için bir insan operatörüne gerek olmayan, araç kaldırımını sağlamak için aerodinamik kuvvetlerin kullanıldığı, tek başına uçabilen veya uzaktan kontrol edilebilen...öldürücü nitelikte olan ya da olmayan, taşıma kapasitesine sahip etkili bir hava aracı olarak tanımlanmıştır.[1]

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi İİBF Hukuk Bilimleri ABD Araştırma Görevlisi, email: sehercakan@aksaray.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-3254-6617

1 İnternet: Bone E ve Bolkcom C.,(2005). "Unmanned Aerial Vehicles: Background and Issues for Congress" (Report for American Congress, 21 Kasım 2005).Web:http://www.congressionalresearch.com/RL31872/document.php?study=Unmanned+Aerial+

İnsansız hava araçları drone olarak da bilinirler. Günümüzde İHA büyük ölçekli harita yapımı, arkeolojik alanların belgelenmesi, orman alanlarına yönelik uygulamalar, tarımsal uygulamalar ve afet yönetimi gibi alanlarda kullanılmaktadır.[2] Bu alanlara ek olarak askeri amaçlarla da kullanıldıkları görülmektedir. Bu makalede sadece askeri amaçlarla kullanılan silahlı insansız hava araçları (SİHA) incelenecek olup insansız hava araçlarının diğer kullanım alanlarına değinilmeyecektir.

Silahlı insansız hava araçlarının savaş alanından uzakta kontrol edilebilmesi sebebiyle pilotların hayatlarını kurtarması, insansız hava araçlarına yapılan masrafların insan güçlü askeri hava araçlarından daha az masraflı olması ve özellikle de askeri kara kuvvetlerinin giremediği birçok alana girmesi gibi birçok avantajları vardır.[3]

Hellfire füzeleriyle(tanksavar füzeler olarak da bilinir) donatılmış İHA ilk kez 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ABD tarafından Afganistan'da El-Kaide liderlerine yönelik yapılan operasyonlarda kullanılmıştır.[4] Keza, ABD tarafından, Afganistan dışında da ilk kez Yemen'de 2002'de İHA kullanılmıştır. Bugün sadece ABD değil aynı zamanda Türkiye, Rusya, İran, İsrail ve Birleşik Krallık da İHA teknolojisine sahiptir.[5]

Askeri amaçlı olarak kullanılan silahlı insansız hava araçları yok edici özelliğe sahip bir silah olarak kabul edilmektedir.Yine uçabilme ve görüntü elde etme donanımına sahip olması sebebiyle istihbarat için gerekli bilgileri toplama, keşif ve gözetme özelliklerine de sahiptir. İnsansız hava araçlarıyla ilgili -örneğin Füze Teknolojisi Kontrol Rejmi[6] ve Wasanaar Sözleşmesi[7] gibi- uluslararası sözleşmeler olmasına rağmen silahlı insansız hava araçlarının kullanımını yasaklayan ne bir sözleşme ne de teamül kuralı vardır.

Vehicles+Background+and+Issues+for+Congress 21 Mayıs 2017'de alınmıştır.

2 Cömert R., Avdan U. ve Şenkal E.,(2012). "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ve Gelecekteki Beklentiler".Web:https://www.researchgate. 18 Mayıs 2017'de alınmıştır.

3 O'Connell, M.E., (2010)."Unlawful Killing with Combat Drones: a case study of Pakistan,2004-2009" *Legal Studies Research Paper* No. 09-43, 5.

4 İnternet: Waller D.,(2001). "How the CIA Fights its New War" *TIME*, 5 Kasım, 2001. Web: http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,183002,00.html 20 Mayıs 2017'de alınmıştır.

5 Alston P.,,(2010). "Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, study on targeted killings", para 27. (UN General Assembly A/HRC/14/24/Add.6, 28 Mayıs 2010) http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.24.Add6.pdf 10 Nisan 2017'de alınmıştır.

6 Missile Technology Control Regime- MTCR, Bkz İnternet: http://www.mtcr.info/english/ 1 Mayıs 2017'de alınmıştır.

7 Bkz İnternet: The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies http://fas.org:8080/nuke/control/wassenaar/docs/wassenr4.htm 1 Mayıs 2017'de alınmıştır.

Silahlı insansız hava araçları özel bir silah türü olarak kabul edilmektedir[8] ve bu nedenle de bu makale uluslararası hukukun bu alanda genel kuralları bağlamında, insansız hava araçlarıyla ilgili mevcut hukuki düzenlemelerin neler olduğunu ve söz konusu düzenlemelerin yeterli olup olmadığını açıklamayı amaçlamaktadır. Genel olarak makale iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm uluslararası hukukta mevcut düzenlemelerle ilgili olup bu bölüm de iki alt başlıktan oluşmaktadır. İkinci ana bölüm de var olan hukuki düzenlemelerin yeterli olup olmadığı incelenmiştir.

II. İNSANSIZ HAVA ARAÇLARIYLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Hem Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nda hem de uluslararası teamül hukukunda kuvvet kullanımı yasaklanmıştır.[9] Ancak bazı koşullar altında kuvvet kullanmama yasağına istisnalar getirilmiştir. Silahlı insansız hava araçlarının da bu istisnalar dahilinde kullanılabileceği sonucuna varılabilir. Genel olarak kuvvet kullanımı düzenleyen yasal dayanak iki başlık altında incelenir. *Jus ad bellum* devletlerin hangi koşullar altında kuvvet kullanacaklarını belirtirken *jus in bello* devletlerin kuvvet kullanırken yasal olarak kullanabilecekleri araç ve metodların neler olacağını ve bunların nasıl kullanılması gerektiğini ifade eder.

1. 1. JUS AD BELLUM

Jus ad bellum devletlerin hangi hallerde kuvvete başvurma hakları olduğunu ifade eder. Devletlerin kuvvete başvurmaları için haklı gerekçelerin olması bu ilkenin en önemli şartıdır. Benzer şekilde, bu ilke devletlerin kuvvet kullanma haklarını sınırlamaktadır. Böylece de devletler her durumda kuvvete başvuramayacak, sadece belli koşullar dahilinde kuvvet kullanabilecektir. Bu bağlamda, insan haklarını korumak, meşru müdafaa ve silahlı çatışma halinde devletlerin kuvvet kullanması *jus ad bellum* altında haklı gerekçeler olarak değerlendirilebilecektir. Silahlı insansız hava araçlarının da yok edici ve öldürücü özelliğe sahip olması nedeniyle, bunların kullanımı da bu üç başlık kapsamında değerlendirilecek olup hangi koşulları altında kullanılabileceği ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

A. İnsan Hakları Hukuku

Bir devlete karşı gerçekleştirilen eylemler meşru müdafaa ya da silahlı çatışma kapsamında değerlendirilmiyorsa gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilecek eylemler insan hakları kapsamında değerlendirilecektir.[10]

---

8 Bkz, Jordan J P.,(2010). "Permissible Self-Defense Targeting and The Death Of Bin Laden" *Denv J Int'l L & Pol'y* 39, 572.

9 Bkz Meşru Müdafaa kısmında detaylı olarak açıklanmıştır.

10 McNab M ve Matthews M.,(2011). "Clarifying the Law Relating to Unmanned Drones and the Use of Force: The Relationships Between Human Rights, Self-Defence, Armed Conflict, and International Humnitarian Law".*Denver Journal of International Law and Policy*, 668.

Başka bir ifade ile, bir devletin kendisine karşı gerçekleştirilen herhangi bir eylem, meşru müdafaa hakkını doğurmuyorsa ya da silahlı çatışmalar kapsamında değerlendirilmiyorsa bu durumda devlet insancıl hukuk kuralları çerçevesinde hareket edemeyecek ve sadece iç hukuk kapsamında kolluk tarafından insan hakları çerçevesinde eylemlere karşılık verecektir.

Kolluğun kanunlarla verilmiş zor kullanma yetkisi olup kamu düzeni ve güvenliğini sağlama, suç ve suçluları bulma yetkilerine sahiptir. Kolluk kuvvetleri devletin tüm polis güçlerini yani askeri ve güvenlik kuvvetlerinden oluşmaktadır.[11] Kolluğun genellikle iç hukukta kanun gereği yakalaması, tutuklaması veya gözaltına alması gereken kişileri tabanca ve tüfek gibi belli başlı bazı silahlarla bazı koşullar altında kuvvet okullanma yetkisine sahip olduğu kabul edilmektedir. İlk olarak, silahlı çatışma ya da meşru müdafaa dışında öldürücü kuvvet kullanılabilmesi için olması yakın ve muhakkak bir tehdidin olması gerekir.[12] Eğer böyle bir tehdit söz konusu değilse ve yakalama, gibi bir imkan varken öldürücü kuvvet kullanılması hukuka aykırıdır. İkinci olarak kolluk silahla öldürücü bir kuvvet kullanmadan önce uyarıda bulunmalı ve bu uyarıdan sonra ateş açmalıdır. Ancak silahlı insansız hava araçlarının yok edici özelliği olması sebebiyle bunların iç hukukta kolluk tarafından kullanması uluslararası hukuka aykırı olacaktır. Başka bir deyişle SİHA silalahlı çatışma ya da meşru müdafaa dışında kullanılamayacaktır.

Silahlı insansız hava araçlarının, silahlı çatışma ya da meşru müdafaa hakkı kapsamı dışında kullanılmasının uluslararası hukuka aykırı olmasına rağmen Amerika 11 Eylül saldırıları sonrası el-Kaide, Taliban ve bunlara bağlı kuvvetlere karşı Pakistan, Yemen gibi silahlı çatışma halinde olmadığı ülkelerde özellikle de üst düzey teröristleri silahlı insansız hava araçları ile hedef alarak bu araçları kullandığı görülmektedir. Bu durum da iki temel sorunu gündeme getirmiştir. Birincisi, bir devletin silahlı çatışma halinde olmadığı ya da meşru müdafaa hakkını yasal olarak kullanmadığı zaman yani barış döneminde bir ülkede teröristlere karşı öldürücü kuvvet kullanmasının mümkün olup olmadığıdır. Bu tartışmanın da temelinde terörizm teriminin uluslararası toplumda kabul edilmiş bir tanımının bulunmamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Eğer terör eylemleri örgütlü bir suç kapsamında değerlendirilse insan hakları standartları dikkate alınacaktır ve iç hukuktaki düzenlemeler önem arz edecektir. Bu kapsamda değil de, silahlı çatışmalara ya da meşru müdafaa hakkını kullanmaya neden olacak silahlı bir saldırı olarak değerlendirilecek ise insancıl hukuk kuralları uygulanacaktır.

[11] Alston, para 31.
[12] Alston, para 9.

Terörü silahlı çatışma ya da meşru müdafaa hakkı kapsamında silahlı bir saldırı suçu olarak kabul etmeyen görüşler bulunmaktadır ve bu görüşe göre terör, BM Şartı madde 51 çerçevesinde meşru müdafaa hakkını doğuracak düzeyde silahlı saldırı oluşturmaz.[13] Terör saldırıları genellikle seyrek olarak gerçekleşir ve çok isitisnai hallerde bulundukları devletin sorumluluğuna gidilir.[14] Benzer şekilde terörün silahlı saldırı kapsamında değerlendirilmediğini hem devlet uygulamalarında hem de uluslararası mahkemelerin kararlarında da görebiliriz. Örneğin Fransa ve Birleşik Krallık terör eylemleri de dahil adi suçların silahlı çatışma oluşturmayacağını kabul etmişlerdir.[15] 11 Eylül saldırılarından önce ABD'de teröristleri örgütlü suç kapsamında değerlendirmiş ve El-Kaide'nin 1993,1998 ve 2000 tarihlerindeki ABD saldırılarında da ilgili kişileri iç hukuku kapsamında cezalandırmıştır.[16] Keza, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi de terör faaliyetlerinin uluslararası insancıl hukuk kurallarına tabi olmayacağını ifade etmiştir.[17] Sonuç olarak, bu görüşü savunanlara göre, terör silahlı çatışma ya da meşru müdafaa hakkını kullanmaya neden olacak bir silahlı saldırı kapsamında değerlendirilmeyeceği için silahlı insansız hava araçları ile teröristlerin öldürülmesi insan hakları standardına aykırı olacaktır.

Diğer bir görüşe göre de terör eylemleri örgütlü gruplar tarafından yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği takdirde devletin meşru müdafaa hakkı doğar[18] ve teröristlere karşı devletler silahlı insansız hava araçları ile karşılık verebilir. Böylece devletler iç hukuktaki düzenlemelere yani insan hakları standartlarında belirtilen sıkı kurallara bağlı kalmayarak öldürücü kuvvet kullanabilecektir.

İkinci sorun ise teröristlerin hedef alınarak(targeted killing) silahlı insansız hava araçları ile öldürülmesinin mümkün olup olmadığıdır. Hedef gözeterek öldürme fiziksel gözetim altında olmayan belirli bir kişiye karşı bilerek, önceden planlanmış ve ihtiyatlı öldürücü kuvvet kullanılmasına denir.[19] Söz

---

13 O'Connell, M. E.,(2010)."Remarks: The Resort to Drones under International Law". 39 Denv *J Int'l&Pol'y*, 593; Ayrıca bkz İnternational Humanitarian Law and Challenges of Contemporary Armed Conflicts, The İnternatioanl Committeeof the Red Cross, 31st İnternational Conference of the Red Cross and Red Crescent, 2011, 48.

14 O'Connell, Remarks, 593.

15 İnternet: "The Reservations to the Protocols Additional to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims" International Review of the Red Cross, No. 849, 2003. Web: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_849_gaudreau-eng.pdf 1 Mayıs 2017'de alınmıştır.

16 O'Connell, M. E.,(2011). "Seductive Drones: Learning From a Decade of Lethal Operations" *J.L. Inf. & Sci*. 21/2, 123.

17 *Prosecutor v Tadic*, Case No: IT-94-T, Appeal, (ICTY) (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi,15 Temmuz 1999), para 562.

18 Bkz genel olarak Paust J. P.,(2010). "Self-Defense Targetings of Non-State Actors and Permissibility of U.S. Use of Drones in Pakistan". *J. Transnational Law & Policy* 19:2.

19 Alston, para 1. Benzer şekilde asıl hedefin dışında başka kimselerin öldürülmesi yaşam hakkından keyfi olarak mahrum edilmesi söz konusu olacak ve bu durumda hem devletin sorumluluğunu hem de bireysel sorumluluğu beraberinde getirecektir (Alston, para 86).

konusu öldürmenin hukuki olabilmesi kişinin yakalanamayacak ya da kolayca yakalanamayacak olması gerekir.[20] Kabul edilen bir görüşe göre, silahlı çatışma dışında silahlı insansız hava araçları ile hedef gözeterek öldürmenin yasal olması neredeyse mümkün değildir ve bir devletin hakimiyet sahibi olduğu kendi toprakları dahilinde İHA ile hedef gözeterek öldürmesi, öldürücü kuvvet kullanımıyla ilgili insan hakları sınırlarını karşılaması pek olası değildir.[21] Bunun temel nedeni ise İHA'nın özellikle de combat droneların (savaş droneları) bir tür askeri silah olarak kabul edilmeleridir.[22] Silahlı dronelar füze fırlatma ve bombalama özelliklerine sahiptirler. Bu nedenle de bu tür insansız hava araçları sadece savaş ya da silahlı çatışma halinde kullanılmalıdır. Kolluk kuvvetleri tarafından kullanılmasına izin verilmemelidir.[23]Keza, bir devlet diğer bir devletten ya da uluslararası kuruluştan yardım istemiş olsa bile yardım edecek taraflar da yardım isteyen devletin sahip olduğu kuvvet kullanma hakkı kadar kuvvet kullanabilecektir.[24] Ayrıca uluslararası insan hakları hukuku hükümetin iktidarı ele geçirmek isteyen ya da devletten ayrılmak isteyen bir silahlı gruba mukabelede bulunurken aşırı kuvvet kullanmasını yasaklamaktadır.[25]Eğer muhalif silahlı grup tarafından kullanılan kuvvet önemli derecede fazla ise, devletin askeri güç kullanması sadece bu durumda mümkün olacaktır.[26]

Diğer görüşe göre ise bazı koşullar dahilinde teröristlerin hedef gözetilerek öldürülmesi mümkündür.[27] Bu görüşü savunanlar özellikle de meşru müdafaa hakkını dayanak olarak göstermektedirler.

Bu görüşler dikkate alındığında denebilir ki silahlı insansız hava araçları yok edici özelliğe sahip oldukları için silahlı çatışma ya da meşru müdafaa dışında kullanılmamalıdır. İç hukukta genel olarak, şüpheli ya da sanık kaçarsa ya da

); Hedef alarak öldürme, yargıdışı öldürme ve yargısız infaz kavramlarından farklı anlamda olup, hedef gözeterek öldürmede nötr bir anlam taşımaktadır, yani söz konusu ifade kullanıldığında "durumun iyiliği, kötülüğü veya hukukiliği belli bir değerlendirme(ye)" tabi tutulmakta ve bunun nedeni de bazı durumlarda hedef alarak öldürmeler hukuki olabilmektedir(Albayrak G.,(2013). İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları AçısındanYeni Terörizmle Mücadelede Hedef Alarak Öldürmeler (Yükseklisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013, 17). Yargısız infaz "belli bir kişinin göstermelik ve çok kısa bir yargılama sonucunda adil yargılanma hakkı ihlal edilerek öldürülmesi(ni)" ifade ederken yargı dışı öldürme ise "belli bir kişinin devlet görevlilleri veya devletle bağlantısı olan kişilerce hiçbir yargılama yapılmadan öldürülmesi" anlamına gelmektedir(Albayrak, 17).

20 Albayrak, 20.

21 Alston, para 85.

22 "Remarks", 589. "The Rise of Drones II: Examining Legality of Unmanned Targeting" One Hundred Eleventh Congress Second Session Serial No: 111-120, 28 Nisan 2010 (Statement of Marry Ellen O'Connell).

23 "The Rise of Drones II".

24 O'Connell, "Unlawful Killing", 16.

25 O'Connell, "Unlawful Killing", 16.

26 O'Connell, "Unlawful Killing", 16.

27 Paust," Permissible Self-Defense", 569-70.

söz konusu kişi(ler) insanlar için ciddi bir tehdit oluştururlarsa, tabanca gibi bir silah ile uyarı yapıldıktan sonra ve temel amaç öldürme olmayacak şekilde silah kullanılabilir. Başka bir deyişle, bir devlet kendi toprakları dahilinde silahlı insansız hava araçlarını kullanması insan haklarını ihlal edecektir. Yine bir devletin silahlı çatışma halinde olmadığı devlet topraklarında da İHA kullanması insan haklarını ihlal edebilecektir. Örneğin, 3 Kasım 2002'de, Sinan el-Harethi ve beraberindeki beş kişi Yemen'de araba ile ilerlerken Amerika tarafından SİHA'dan atılan hellfire füzesi ile bombalanmıştı.[28] El-Harethi 2000'deki USS Cole'daki saldırıların sorumlusu olarak kabul ediliyordu. El-Harithi ve beş kişinin hedef gözeterek öldürülmesinde dikkati çeken husus Yemen'in ABD'nin silahlı çatışma halinde bulunduğu topraklar dışında olmasıdır. BM Özel Raportörü Asma Jahangir ABD'nin Yemen'deki operasyonunu "açık bir yargısız infaz" olarak değerlendirmiştir.[29]

B. Meşru Müdafaa

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımı yasaklanmış olup meşru müdafaa hakkı söz konusu kuralın bir istisnasıdır. Buna göre bir devlet silahlı bir saldırıya uğradığında meşru müdafaa hakkına sahiptir. Bu hak hem bir teamül kuralıdır hem de BM sisteminde yer alan bir düzenlemedir. Kuvvet kullanma yasağı, uluslararası hukukta bir teamül kuralı kabul edildiği için sadece BM üyesi devletler için değil aynı zamanda tüm dünya devletleri için bağlayıcıdır. Benzer şekilde *jus cogens* kuralı olduğu yani "aksine bir düzenlemeye izin vermeyen" bir kural olduğu da kabul edilmektedir.[30] Söz konusu hak BM Şartı'nda şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barışı ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barışı ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez."[31]

---

28 İnternet: Mayer J.,(2009). "The Predator War- What are the risks of the C.I.A.'s covert drone program?" *The Political Science. Web:* http://www.newyorker.com/magazine/2009/10/26/the-predator-war E.T. 4Mayıs 2017'de alınmıştır.

29 Jahangir A.,(2013). "Civil and Political Rights, including the Questions of Disappearances and Summary Executions- Extrarjudicial, summary or arbitrary executions" UN Economic and Social Council, E/CN.4/2003/3.

30 Bkz Taşdemir F., (2006)."Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı". *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt:2 No:5, 80.

31 BM Şartı madde 51.

BM Şartı'nda da belirtildiği gibi gerekli tüm koşulları sağlaması şartıyla, bir devletin diğer bir devletin saldırılarına karşı gerek bireysel gerekse de kolektif olarak meşru müdafaa hakkını kullanabileceği kabul edilmiştir. Meşru müdafaada cezalandırma amacı olmamalıdır. Bunun yerine saldırının durdurulması asıl amaç olmalıdır.

Meşru müdafaadan bahsedilebilmesi için bir saldırı olmalı,[32] saldırı bir devlete atfedilir olmalı, yapılacak müdahale gerekli ve orantılı olmalıdır. Klasik anlayışta bu koşullar varsa bir devlet diğer devlete karşı meşru müdafaa hakkını kullanabilecektir. Bu durumda bir devlet diğer devlete karşı silahlı insansız hava araçlarını da kullanabilecektir. Bu konuda tartışmalı bir husus söz konusu olduğu söylenemez.

Günümüzde, özellikle de 11 Eylül terör saldırıları ile birlikte, devlet dışı aktörlerin de şiddetli kuvvet kullanması beraberinde meşru müdafaa hakkının devlet dışı aktörlere karşı kullanılıp kullanılmayacağını tartışılan konulardan biri haline getirmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1368 ve 1373 sayılı kararlarında bir devlete atfedilir olup olmadığına bakılmaksızın, bir devletin, herhangi bir uluslararası terör eylemine tepki olarak BM Şartı tarafından tanınan meşru müdafaa hakkı olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda da meşru müdafaa hakkının bu gruplara karşı kullanılacağı kabul edildiğinde diğer sorunlar-örneğin, meşru müdafaanın hangi koşullar altında ve nasıl gerçekleşeceği gibi -ortaya çıkmaktadır.

Bir devletin ülke sahibi devletin rıza göstermesi halinde, devlet dışı aktörlere karşı kuvvet kullanabileceği tartışılmaz bir hususdur. Fakat asıl sorun rıza göstermeyen devlete karşı kuvvet kullanılıp kullanılmayacağıdır. Kabul edilen bir görüşe göre BM Şartı'nın 51. maddesi, uluslararası teamül hukuku ve BM Şartı'nın kabulünden önceki ve sonraki uygulamalarla birlikte incelendiğinde, devlet dışı aktörün silahlı saldırısının kaynaklandığı ve ülkesi üzerinde meşru müdafaa hakkının devlet dışı aktöre karşı kullanılacağı devletin rızasına gerek yoktur.[33] Bu görüşü savunanlar, BM Şartı çerçevesinde devletler, meşru müdafaa hakkının kullanılmasına önceden rıza göstermişlerdir ve rıza sadece bir devletin diğer bir devletin topraklarında o devletin iç hukuk kurallarının

[32] Uluslararası hukukta henüz herkes tarafından kabul kabul edilen kesin bir tanımı yapılmamıştır. Genel olarak, "güç kullanma yasağını çiğneyen devlet saldırgan" devlet olarak tanımlanmaktadır(İlyas, D.,(2013).Devletler Hukuku, (2.Bası). Ankara: Astana Yayınları 136). Saldırı eylemi kuvvet kullanma yasağını ihlal ettiği herkes tarafından teyid edilmekle birlikte tüm kuvvet kullanımları saldırı şiddetine dahil edilmemektedir(Doğan,140). Bu durumu UAD'nın Nikaragua v ABD kararında da görmekteyiz. Söz konusu karara göre "bir devletin başka devletteki terör eylemlerine karışan gruplara silah temini, maddi destek sağlaması gibi eylemler " kuvvet kullanma yasağını ihlal niteliğinde olmasına rağmen silahlı saldırı olarak nitelendirilemezler(Doğan, 140).

[33] Bkz, Jordan J. Paust, "Permissible Self-Defence", 569.

uygulanması halinde gereklidir.[34]Bu düşünceyi savunanlara göre, bir devletin egemenliği uluslararası hukukta mutlak değildir ve BM Şartı dahilinde, taraf devletlerin toprak bütünlüğü yalnızca korunmak istenen değerlerden biridir.[35] Bu görüş çerçevesinde, ABD'nin Pakistan ve Afganistan'a İHA ile yapmış olduğu operasyonlar meşru müdafaa hakkı kapsamındadır ve ABD'nin operasyon yapmadan önce bu devletlerin rızalarını almasına gerek yoktur.[36]ABD'nin de bu görüşe paralel bir görüş kabul ettiği söylenebilir. Buna göre, toprak sahibi devletin rızasıyla veya toprak sahibi devlet terör eylemlerini yok etmek istemez ya da yok edebilecek donanıma sahip değilse, toprak sahibi devlette kuvvet kullanılabileceğini savunmaktadır.[37] Bu duruma ABD'nin Pakistan ve Yemen de İHA kullanması örnek olarak gösterilebilir.[38] Bu şekilde kuvvet kullanımı halinde meşru müdafaayı kullanan devlet ve topraklarında meşru müdafaa kullanılacak devlet arasında bir savaş ya da silahlı çatışma durumu söz konusu olmayacaktır.[39] Böylelikle de bu görüşü savunanlara göre ABD'nin Pakistan'da İHA ile öldürücü kuvvet kullanması Pakistan devletiyle savaş ya da silahlı bir çatışmada olduğu anlamına gelmeyecek sadece Taliban ve El-Kaide silahlı bir çatışma halinde olduğu sonucuna varılacaktır.

Bir devletin diğer devlet ya da devletlere karşı meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için gerekli olan koşullar ve kapsamının neler olduğu belli iken,[40] devlet dışı aktörün bir eylemi sonucunda meşru müdafaa hakkı kullanılması halinde ilgili koşulların kapsamı kesin değildir. Bu bağlamda ilk önemli husus silahlı bir saldırının olması gerekliliği ile ilgilidir.[41] Bir devletten kaynaklanan haksız silahlı saldırılara karşı meşru müdafaa hakkının doğduğu kabul gören bir görüş olmasına rağmen, devlet dışı aktörlerin- teröristlerin- eylemlerinin saldırı olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışmalıdır.

---

34 Paust, "Self-Defense Targetings", 249.

35 Paust, "Self-Defense Targetings", 256-7.

36 Bkz Paust, Paust, "Self-Defense Targetings".

37 Department of Justice White Paper,(2011). "Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against aU.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa'ida or an Associated Force".

38 Vogel, R. J.,(2010). "Drone Warfare and the Law of Armed Conflict*". Denv. J.Int'l L.&Pol'y* 39:1, 109.

39 Paust, "Self-Defense Targetings".

40 Bir devletin diğer devlete karşı meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için bir saldırının olması, saldırının bir devlete atfedilir olması ve yapılacak müdahalenin gerekli ve orantılı olmasıdır. Bu üç temel mesele hakkında da tartışılan mesele önleyici ve öngörücü meşru müdafaa haklarıdır. Bu kavramlar aşağıda açıklanacaktır.

41 Fakat bazı yazarlar silahlı bir saldırı olmadan da devletlerin meşru müdafaa hakkının olduğunu kabul etmektedir.Bu görüş doktrinde azınlıkta kalan görüştür.Bu görüşü savunanlar BM Şartı'nda "silahlı bir saldırı(nın)" zorunlu olduğuna dair bir hüküm olmadığı gerekçesiyele, silahlı saldırı derecesine gelmeyen bir durumla devletler karşılaşırsa meşru müdafaa hakkını kullanabileceklerini savunmaktadırlar.

BM Şartı'na bakıldığında silahlı saldırının tanımı yapılmamıştır ancak Uluslararası Adalet Divanı(UAD) vermiş olduğu bazı kararlarında bu tanımı yapmıştır.[42] UAD göre kuvvet kullanımının "en vahim şekilleri" silahlı saldırıyı oluşturur.[43] Silahlı saldırı sadece bir sınır olayı olmamalı, şiddet önemli bir decereye ulaşmalıdır.[44] Düzensiz birlikler eğer bir devlet ya da devletler tarafından gönderilmişse ve kullanılan kuvvetin derecesi ve etkileri de silahlı saldırı olarak kabul edilecek boyutta ise, düzensiz birliklerin eylemleri silahlı saldırı oluşturacaktır.[45]

Silahlı insansız hava araçlarının meşru müdafaa kapsamında devlet dışı aktörlere karşı kullanılabilmesi için terör eylemlerinin silahlı saldırı kapsamında değerlendirilip değerlendirilmediğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.Daha önce de belirtildiği gibi terör eylemleri sonucu meşru müdafaa hakkının kullanılması konusunda görüş birliği yoktur. O'Connell terör eylemlerinin seyrek bir şekilde meydana geldiği için devletler kesin bir şekilde askeri kuvvet kullanmak yerine var olan iç hukuktaki yaptırımlara başvurmaları gerektiğini savunmaktadır[46] ve devlet uygulamaları da bu yöndedir. Ancak diğer bir görüşe göre tasarlanmış bir dizi şiddet eylemleri varsa bunlar silahlı saldırı kapsamında değerlendirilmelidir.[47]

Saldırı ile bağlantılı olarak cevaplanması gereken bir başka sorun olması yakın ve muhakkak bir tehdidin varlığı halinde de meşru müdafaa hakkı kullanılıp kullanılamayacağıdır. Önleyici (pre-emptive) meşru müdafaa "vukuu muhakkak" tehditler karşısında söz konusu olmaktadır.[48] Devletlerin özellikle de güçlü devletlerin önleyici meşru müdafaaya başvurdukları görülmektedir.

Öngörücü veya sezgisel (preventive) meşru müdafaada ise "vukuu muhtemel yani varsayılan potansiyel tehditlere karşı kuvvet kullanmayı" içerir.[49] Öncelenmiş(anticipatory) meşru müdafada ise "vukuu muhakkak bir saldırı tehdidi" söz konusudur.[50] Doktrindeki bu ayırım teoriktir ve önleyici meşru müdafaa bu her iki durumu da kapsar niteliktedir.[51] Önleyici meşru müdafaa

---

42 Bkz *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua* (Nicaragua v US) Merits, ICJ, 27 Haziran 1986 para 191; *Case Concerning Oil Platforms*(Islamic Republic of Iran v United State of America), judgement, 2003, ICJ paras 51, 64.

43 *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua* para 191.

44 *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua*, para 195.

45 *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, para 195.

46 O'Connell, "Remarks", 593.

47 *Armed Activities on the Territory of the Congo* (Dem. Rep. Congo v. Uganda) 2005 I.C.J. 168, H 146 ; *Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua*.

48 Taşdemir, "Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı". 82.

49 Taşdemir, "Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı". 82.

50 Albayrak, 29.

51 Bkz Albayrak, 29.

hakkı özellikle de11 Eylül saldırısından sonra ABD tarafından geliştirilmiş olup ön alıcı meşru müdafaa olarak farklı bir boyut kazandırılmıştır.[52] Buna aynı zamanda Bush doktrini de denilmektedir. ABD, üst düzey teröristlerin ABD'ye karşı yakın ve muhakkak şiddetli saldırı tehdidine neden olacağını anlaması halinde, ABD'nin kendi vatandaşlarına ve menfaatlerine karşı bir saldırı olacağına dair açık bir delil gösterilmesine gerek kalmadan meşru müdafaa hakkını kullanabileceğini vurgulamıştır.[53] Bundan da anlaşılması gereken de ABD, El-Kaide veya bunlara bağlı kuvvetlerdeki üst düzey olduğunu düşündükleri/belirledikleri kişileri hedef olarak gözetebilecek ve bunların hedef olabilmesi içinde açıkça bir belgeye gerek olmayacaktır. Fakat her ne kadar ABD söz konusu meşru müdafaanın varlığını kabul etse de uluslararası hukukta bu görüş kabul edilmemektedir ve ABD'nin bu tür eylemleri meşru müdafaa kapsamında değerlendirilmemektedir..

İkinci önemli konu da silahlı saldırının atfedilir olması olup bu unsur, saldırıya uğrayan devletin hangi topraklar üzerinde meşru müdafaa hakkının kullanılacağının belirlenmesi bakımdan önem teşkil etmektedir. Silahlı saldırı, bir devlete atfedilebileceği durumlarda sorun teşkil etmezken söz konusu silahlı saldırı devlet dışı aktörler tarafından -El-Kaide gibi- gerçekleştirilmişse ve ilgili devletin saldırı ile ilişkisi yoksa meşru müdafaanın hangi topraklarda kullanılacağı sorun teşkil edecektir. Örneğin ABD, El Kaide, Taliban ve bunlara bağlı kuvvetlere karşı başlatmış olduğu operasyonları Afganistan dışında da devam ettirmiştir. ABD'nin Pakistan, Somali ve Yemen'de de söz konusu operasyonları yapmasının meşru olup olmadığı gündeme gelecektir. Bazı yazarlar-O'Connell gibi-meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için saldırının bir devlete atfedilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.[54] UAD vermiş olduğu kararlarda meşru müdafaa hakkının sadece bir devlet tarafından diğerine karşı kullanılabileceği sonucuna varmıştır.[55] Bu görüş kapsamında üçüncü bir devletin topraklarında bulunan devlet dışı aktörlerin sebep oldukları saldırılar sonucunda kuvvet kullanamayacağı sonucuna varılır. Böylece bu görüşe göre Afganistan dışında ABD'nin İHA ile yaptığı operasyonlar *jus ad bellum* kapsamında meşru değildir.[56] İHA ile kuvvet kullanma askeri bir güç kullanımı olup sadece silahlı çatışma durumlarında mümkündür.[57]

---

52 Bkz Değirmenci O. ve Mavuş A.,(2016).Uluslararası Ceza Hukukunda Saldırı Suçu, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 47.

53 White Paper.

54 Bkz O'Connell, "Remarks", 590-91.

55 Bkz *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, ICJ, Advisory Opinion, 9 Temmuz 2004, para 139; *Armed Activities on the Territory of the Congo*, paras 146-7.

56 O'Connell, Remarks, 599.

57 O'Connell, Remarks, 599.

Diğer kısım yazarlar da meşru müdafaa hakkının kullanılması için saldırının devlet dışı aktörlerce gerçekleştirilmesi halinde bu hakkın kullanılabileceğini kabul etmektedirler.[58] UAD hakimlerinden Kooijmans da benzer görüşü kabul etmiş olup saldırıya uğrayan devletin sadece saldırgan devlet olmadığı gerekçesiyle meşru müdafaa hakkının olmadığını inkar etmenin makul olmayacağını ve BM Şartı'nda saldırgan bir devletin olma koşulunun zorunlu olmadığını vurgulamıştır.[59] Keza BM 1368[60] ve 1373[61] sayılı kararlarında saldırgan bir devletin olup olmadığına bakılmaksızın, uluslararası terörün herhangi bir eylemine karşı devletlerin meşru müdafaa hakkının BM Şartı kapsamında olduğunu belirtmiştir.

Son olarak da meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanabilmek için yapılacak müdahale gerekli ve orantılı olmalıdır. Gereklilik şartı bir devletin sadece saldırıları engelleyecek, alternatif bir çözüm yolunun olmaması koşuluyla kuvvetin kullanılabileceğini ifade eder.[62] Başka bir deyişle, "uluslararası hukuka uygun olmak şartıyla, düşmanın en kısa zamanda teslim olmasını ve saldırıyı durdurmasını sağlayıcı önlemler almayı haklı ve gerekli kılan nedenleri ifade etmektedir."[63] Meşru müdafaanın gereklilik koşulu sağlandıktan sonra saldırıya maruz kalan devletin kullanmış olduğu yöntem elde edilmek istenen amaçla kıyaslandığında can kaybının ve malların imhası ile orantısız olmamalıdır.[64] Gereklilik ve orantılılık şartları madde 51'de yer almamasına rağmen UAD meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için gereklilik ve orantılılık koşullarının bulunması gerektiğini ve bu şartlarında uluslararası teamül hukukunun yerleşik kuralı olduğunu vurgulamıştır.[65]

Bir devlet diğer bir devletin saldırılarına karşı gerekli tüm koşulları sağladıktan sonra meşru müdafaa hakkı kapsamında silahlı insansız hava araçlarını kullanabilir. Devlet dışı aktörlerin sebep olduğu fakat meşru müdafaaya sebebiyet verecek herhangi bir silahlı eylemde bulunmayan üçüncü bir devlette, devlet dışı aktörlere karşı meşru müdafaa hakkının

---

58 *Armed Activities on the Territory of the Congo* (separate opinion of Judge Kooijmans, para 28);*The Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory,* Advisory Opinion(declaration of Judge Buergenthal, para 6); Paust, "Self-Defense Targetings".

59 *Armed Activities on the Territory of the Congo* (Separate Opinion) 19 Aralık 2005, para 30.

60 UNSC "Security Council condemns in strongest terms attacks on US " Press Release SC/7143,2001.

61 UNSC Res 1373 (28 Eylül 2001) UN Doc S/RES/1373.

62 Alston, para 43; Schmitt, M.N.,(2012). *Essays on Law and War at the Fault Lines*(ed Schmitt) " Responding to Transnational Terrorism under the Jus ad Bellum: A Normative Framework" T.M.C. The Hague: Asser Pressi, 63.

63 Bozkurt E.,(2007). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*(3. Bası). Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 58.

64 O'Connell, "Unlawful Killing", 14.

65 *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, ICJ, No: 95, 8 Temmuz 1996, para 41.

kullanılabilmesi ve burada silahlı insansız hava araçlarının kullanımı için ilgili devletin rızası olmalıdır. Ancak devletin rıza göstermemesi halinde meşru müdafaa hakkının kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalıdır. Bu noktada da eğer üçüncü devlet, terörü desteklerse ya da terörü yok etmede gerekli donanıma sahip değilse ve söz konusu teröristlerin saldırıya devam etmesi halinde, saldırıya uğrayan devletin meşru müdafaa hakkının olacağı söylenebilir. Bu durumda da *jus in bello* koşullarını sağlanması koşuluyla silahlı insansız hava araçları kullanılabilecektir. Bunlar dışında kullanılmasının meşru olmayacağı sonucuna varılabilir.

C. Silahlı Çatışmalar

Jus ad bellum başlığı altında son olarak, silahlı çatışmalar hukuku kapsamında silahlı insansız hava araçları kullanılabilir. Bir silahlı çatışma varsa uygulanacak hukuk uluslararası insancıl hukuktur.[66] Eğer bu hukuk uygulandıktan sonra hala hukuki bir boşluk varsa o zaman insan hakları hukuku uygulanmaya devam edecektir.[67] Fakat insan hakları bağlamında öldürmelerin meşru olması için, olması yakın ve muhakkak bir tehlikenin var olması ve öldürmenin son çare olması gerekir. Bu nedenle de insan hakları standardı daha sıkı kurallara bağlı iken uluslararası insancıl hukukta öldürücü kuvvet kullanılmasında ise devletlere daha çok esneklik sağlandığı açıktır.[68] Uluslararası insancıl hukuk sadece "silahlı çatışma" durumunda uygulanmakta olup iç karışıklık ve ayaklanma gibi durumlarda uygulanmamaktadır.[69]

Silahlı çatışmalar hukuku Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokolleriyle sistemleştirilmiştir. Silahlı çatışmalar uluslararası ya da uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar olmak üzere iki türlüdür.[70] Uluslararası silahlı çatışmalar iki ya da daha fazla devlet arasında meydana gelirken,[71] uluslararası

---

66 Cenevre Sözleşmesi (IV) Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme. (12 Ağustos, 1949) madde 2.

67 *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, para 25.

68 Bkz Taşdemir, F.,(2009). *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar*. Ankara: Adalet Yayınevi, 244-252.

69 Taşdemir, *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar*, 246.

70 Bkz Cenevre Sözleşmesi (IV) Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme. (12 Ağustos, 1949) madde 2-3.

71 Bkz Cenevre Sözleşmesi (IV) Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme. (12 Ağustos, 1949) madde 2; Ayrıca1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin 2. Ortak Maddesi ile 1977 tarihli I Nolu Ek Protokolün madde 1/4 de uluslararası nitelikteki silahlı çatışmlarla ilgili düzenlmeler getirmektedir. Madde 1/4 : "kendi kaderini tayin hakkını kullanan halkların, sömürgeci tahakküme, yabancıların işgaline ve ırkçı rejimlere karşı mücadele ettiği silahlı çatışmalar(ı)" da uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalara dahil etmiştir ve Ortak madde 2 ise "sulh zamanında yürürlüğe girecek olan hükümleri hariç, işbu Sözleşme harp ilânında yahut iki veya müteaddit Yüksek Akit Taraf arasında çıkabilecek silâhlı anlaşmazlık halinde, harp hali bunlardan biri tarafından tanınmasa dahi uygulanacaktır" ve "sözleşme, aynı

nitelikte olmayan silahlı çatışmalar bir devlet ile devlet dışı silahlı gruplar arasında ya da sadece bu tür devlet dışı aktörler arasında gerçekleşir.[72] Ancak uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmanın olabilmesi için söz konusu devlet dışı aktörlerin yeterli düzeyde örgütlü olması, devlete karşı yoğun ve uzun süreli silahlı şiddet uygulaması gerekmektedir.[73] Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar genel olarak 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak 3. madde ile 1977 tarihli II. Protokol ile düzenlenmiştir. 1949 Sözleşmesinde doğrudan doğruya bir tanım yer almamaktadır ve Ek Protokol II madde 1 uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaların kapsamı belirtilmiştir. Madde

zamanda, Yüksek Akit Taraflardan birinin topraklarının kısmen veya tamamen işgali halinde, bu işgal hiç bir askerî mukavemetle karşılanmasa dahi uygulanacaktır " diyerek uluslararası silahlı çatışmaların hangi durumlarda uygulanacağını belirtmiştir.

72 İnternational Humanitarian Law and Challenges of Contemporary Armed Conflicts, 8; 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin Ortak 3. Maddesinde uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara yer verilmiş ancak bu madde kısa ve geniş yorumlara yer verecek şekilde düzenlenmesi sebebiyle farklı çatışma türlerini de düzenlediği kabul edilmektedir: "Madde 3 - Milletlerarası mahiyette olmayan bir silâhlı çatışmanın Yüksek Akit Taraflardan birinin toprakları üzerinde çıkması halinde, çatışmaya taraf teşkil edenlerden her biri, en az olarak, aşağıdaki hükümleri uygulamakla mükellef olacaktır: 1. Muhasamata doğrudan doğruya iştirak etmeyen kimseler, silâhlarını terk edenler ve hastalık, yaralılık, mevkufluk veya herhangi bir sebeple muharebe dışı kalanlar, ırk, renk, din ve akide, cinsiyet, doğum ve servet veya buna benzer herhangi bir kıstasa dayanan ve aleyhte görülen hiç bir tefrik yapılmadan insanî surette muamele göreceklerdir. Bu sebeple, yukarıda bahis konusu kimselere; aşağıdaki muamelelerin yapılması, nerede ve ne zaman olursa olsun memnudur ve memnu kalacaktır: a) Hayata, vücut bütünlüğüne ve şahsa tecavüz her nevi katil, sakatlanma, vahşice muamele, işkence ve eziyet, b) Rehine almak, c) Şahısların izzeti nefislerine tecavüz, bilhassa hakaretamiz ve haysiyet kırıcı muameleler, d) Medenî milletlerce elzem olarak tanınan adli teminatı haiz nizami bir mahkeme tarafından önceden bir yargılama olmaksızın verilen mahkûmiyet kararları ile idam cezalarının infazı. 2. Yaralı ve hastalar toplanacak ve tedavi edilecektir. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi gibi tarafsız insani bir teşkilât, çatışma halinde taraflara hizmetlerini arz edebilecektir. Çatışma halindeki taraflar, bundan başka; hususî anlaşmalar yolu ile işbu Sözleşmenin diğer hükümlerinin tamamı veya bir kısmını yürürlüğe getirmeye çalışacaklardır." Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma tanımı verilmemiş olup bunun yerine "Yüksek Akit Taraflarından birinin toprakları üzerinde çıkması halinde" diyerek uluslararsı silahlı çatışmalardan farkı belirtilmiştir(Albayrak, 35). Bu maddede iç çatışmalardan uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara geçiş konusunda açıklık olmayıp söz konusu çatışmaların uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar kapsamında olması için çatışmanın belli bir seviyeye ulaşması gerektiği başka bir ifade ile silahlı çatışma haline gelmesi gerektiği yönünde görüş birliği vardır(Albayrak, 35).

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar aynı zamanda 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ne 1977 tarihli II Nolu Ek Protokol ile de düzenlemeler getirilmiştir. Söz konusu düzenlemeler hem daha ayrıntılıdır hem de daha dar yoruma tabi olduğu kabul edilmektedir. Bu Protokulün Ortak madde 3'e göre uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar bakımından daha yüksek bir eşik belirlediği kabul edilmektedir.

73 Bkz *Prosecutor v Tadic* para 561-562; İnternational Humanitarian Law and Challenges of Contemporary Armed Conflicts, 8-9.

1/1'e göre "bir Yüksek Akit tarafın ülkesinde kendi silahlı kuvvetleriyle muhalif silahlı kuvvetler veya sorumlu komuta altında olan, devamlılık arz eden ve planlı askeri operasyonlar yapmalarına ve bu Protokolü uygulamalarına imkan verecek şekilde bu Yüksek Akit tarafın ülkesine ait bir kısmı üzerinde kontrolü elinde bulunduran diğer örgütlü silahlı gruplar arasında cereyan eden tüm silahlı çatışmalar" uluslararası olmayan silahlı çatışmalar olarak belirtilmiş olup madde 1/2 ise söz konusu Protokolün "silahlı çatışma olarak kabul edilmeyen, ayaklanma, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri ve benzer nitelikteki diğer eylemler gibi iç gerginlik ve iç karışıklık durumlarında uygulanma(yacağını)" ifade etmiştir.

Uluslararası silahlı çatışmalar, devletlerarası silahlı çatışmalar ve uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar olarak ikiye ayrılmaktadır.[74] Devletlerarası silahlı çatışmalarda savaş ve savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmalar şeklinde ikili bir ayırıma gidilmektedir.[75] Uluslararası hukukta savaşın herkes tarafından kabul edilen bir tanımı bulunmamakla birlikte Sürekli Hakemlik Mahkemesi 11.11.1912 tarihinde Osmanlı Savaş Zarar-Giderim Davasında "uluslararası bir olay" şeklinde tanımlayarak savaşın yalnızca devletlerarası gerçekleşebileceği yönüne dikkat çekmiştir.[76] Doktrinde de savaşın devletler arasında silahlı çatışmalar olgusunun varlığı olarak belirtilen objektif unsur ile taraflardan en az birisinin söz konusu silahlı eylemleri savaş niyeti ile gerçekleşmesi olarak tanımlanan sübjektif unsur olmak üzere iki unsurun gerçekleşmiş olması koşulunu aramaktadır.[77] Ancak bu durumlarında savaşı tanımlamada yetersiz olduğu kabul edilmektedir.

Savaşa varmayan sınırlı nitelikteki silahlı çatışmalarda ise söz konusu eylem ya da çatışmalarda ilgili devletlerin savaşma niyeti olmayıp ilgili eylem veya çatışmaların üçüncü devletler tarafından savaş olarak adlandırılmasının da bir önemi yoktur.[78] Bu duruma, istila, işgal, abluka ve denizde kuvvet teşhiri örnek olarak gösterilmektedir.[79] Uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar özünde bir iç çatışma olmasının yanında söz konusu çatışmaya ya bir devletin hükümetine karşı silahlı mücadele veren güçlere savaşan statüsünün verilmesiyle ya da bir iç savaşa yabancı devletin katılmasıyla artık uluslararası nitelikte bir savaş haline gelmektedir.[80] Ayrıca, 1977 tarihli I Nolu Ek Protokolün madde 1/4'te "kendi kaderini tayin hakkını kullanan halkların, sömürgeci tahakküme, yabancıların işgaline ve ırkçı rejimlere karşı mücadele ettiği silahlı çatışmalar(ı)" da uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalara dahil etmiştir.

---

74 Pazarcı, H.,(2015). *Uluslararası Hukuk*(14. Basısı). Ankara: Turhan Kitabevi, 537.
75 Pazarcı, 537.
76 Pazarcı, 538.
77 Pazarcı, 538.
78 Pazarcı, 539.
79 Bkz Pazarcı, 539.
80 Pazarcı, 540.

Yukarıda belirtilen bilgiler doğrultusunda genel olarak silahlı insansız hava araçlarının silahlı çatışma halinde kullanılacağı kabul edilmektedir. Silahlı çatışma olarak kabul edilmeyen, ayaklanma, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri ile iç gerginlik ve iç karışıklık durumları silahlı çatışma olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle yok edici özelliğe sahip olan silahlı insansız hava araçları, söz konusu durumlarda kullanılmamalıdır. Genellikle silahlı insansız hava araçlarının silahlı çatışma durumunda kullanılması bir sorun teşkil etmemekle birlikte asıl sorun İHA'nın silahlı çatışma halinde gereklilik, orantılılık ve ayırt etme ilkelerine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığıdır. Cevaplanması gereken ilgili sorular da *jus in bello* altında açıklanacaktır.

2. JUS IN BELLO

Jus in bello, savaş sırasında uyulması gereken kuralların neler olduğunu ifade eder. Silahlı çatışmalarda asıl hedefin savaşan kişiler olması gerektiği, savaşmayan, sivil kimselerin kendilerinin neden olmadıkları bu durumdan dolayı mağdur olmamalarını gerektiren bir ilkedir. Buna göre sivil konutları veya alanları bombalanmamalıdır. Eğer teslim olan savaşanlar, yaralananlar ve yakalananlar varsa bu kimselere karşı da şiddetin kullanılmaması gerektiği ile ilgili bir ilke olduğu söylenebilir.

Jus in bello kapsamında devletler bir saldırı düzenleyeceklerse gereklilik, ölçülülük ve ayırt etme ilkelerine uymaları gerekmektedir.[81] Gereklilik ilkesine göre silahlı saldırılar sadece askeri hedeflere yöneltilmelidir ve kesin bir askeri avantaj sağlamalıdır.[82] Silahlı insansız hava araçlarının hedeflenen kişileri bulma ve tanıma gücüne sahip olması ve gerek askeri gerekse de politik nedenlerle kara kuvvetlerinin giremediği yerlere ulaşma gücüne sahiptirler.[83] Bu nedenle de silahlı insansız hava araçları askeri avantaj sağlama bakımından gerekli olduğu kabul edilebilir.

Orantılılık ilkesi "elde edilmesi beklenen somut ve doğrudan askeri avantaja kıyasla aşırı olarak kabul edilecek miktarda sivil halkta insan hayatının kaybına, yaralanmalara ve sivil nitelikteki mallara zarar verilmesine ya da bu kayıp ve zararların hepsinin birlikte oluşmasına arızi şekilde sebep olması beklenebilecek saldırılar(ı)" yasaklar.[84] Buna paralel olarak, Ek Protokol I madde 57/2(a-iii) göre askeri planlamacılar ve karar verenler elde etmeyi amaçladıkları askeri avantaj ile kıyaslandığında aşırı derecede sivillerin ölümüne, yararlanmasına veya mallarının zarar görmesine neden olacak saldırılardan kaçınmalıdırlar.

---

81 Gereklilik ve ölçülülük ilkesi jus ad bellum kapsamında da olmasına rağmen farklı anlamlarda kullanılmaktadırlar.

82 Bkz Cenevre Sözleşmeleri Protokol I madde 52/2.(1949).

83 Vogel, s.115.

84 Ek Protokol I madde 51/5(b).

Mayın, yakıcı maddeler, kimyasal ve bakteriyolojik silahların uluslararası insancıl hukuku ihlal ettiği kabul edilmektedir.[85] İnsansız hava araçlarına da yakıcı, kimyasal maddeler gibi insancıl hukuku ihlal eden maddeler yerleştirilirse, uluslararası hukuk kuralları ihlal edeceği sonucuna varılabilir. Böylece insansız hava araçlarına konuşlandırılmış olan herhangi bir orantısız silahın kullanılması savaş suçu oluşturacak ve söz konusu orantısız saldırıyı gerçekleştirenler uluslararası insancıl kurallarının ihlalinden dolayı cezai sorumlulukları olacaktır.[86] Sivillerin yaralanmasına neden olan saldırılar başlı başına savaş suçu oluşturmayacak ancak sivillerin ölümü ya da imhasına neden olan dikkat gözetmeksizin yapılan saldırılar veya askeri bir hedefi gerçekleştirmek için gerekli olandan fazla sivil can kayıplarına bilerek neden olan saldırılar orantılılık ilkesini ihlal edecek ve böylelikle de savaş suçu oluşturacaktır.[87]

Son olarak da devletlerin ayırt etme ilkesine uymaları gerekir. Bu kural sivil ve asker kişilerin ya da sivil veya askeri malların silahlı çatışmalarda ayırt edilmesini ifade etmektedir.[88] Askeri mallar "askeri hedefler, doğaları, konumları, amaçları ya da kullanımları gereği askeri eylemlere etkin bir katkıda bulunan ve tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hale getirilmesi durumunda, mevcut koşullar altında, kesin bir askeri avantaj sağlayan objeler" olarak belirtilmiştir.[89] Uluslararası hukuka göre siviller ve sivil malları kasıtlı hedef olmamalıdır. Sadece askerler, askeri nesneler ya da silahlı çatışmaya doğrudan katılan siviller hedef olabilir.[90] Siviller musamahata doğrudan katılmadıkları sürece Cenevre Sözleşmesinin sağladığı korumadan yararlanırlar.[91]

Doktrinde bir kısım yazar, insansız hava araçlarının hellfire füzeleriyle (tanksavar füzeleri) donatılmış olması nedeniyle askeri hedefi tam olarak belirleyemediğini ve ABD'nin Pakistan, Afganistan ve Yemen'deki operasyonları sonucu birçok sivilin yaralandığını ve sivil ölümlerine neden olduğunu kabul etmektedir.[92] Fakat diğer bir kısım yazar da insansız hava araçlarının kesin hedef belirleme sistemine sahip olduğunu ve bu nedenle de ayırt etme ilkesine aykırı olmadığını ve böylece insansız hava araçlarının iddia edilen şekilde aşırı sivil

---

85 *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, paras 79-7.

86 Hagger, M. ve McCormack, T.,(2011). "Regulating the Use of Unmanned Combat Vehicles: Are General Principles of International Humanitarian Law Sufficient?". *Journal of Law, Information and Science*, 15.

87 Vogel, 125.

88 Bkz Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokol I madde 48.

89 Ek Protokol I madde 52/2.

90 Ayırım gözetmeksizin yapılan saldırılar Cenevre Sözleşmeleri ek Protokol I madde 51/4 ve 5 belirtilmiştir.

91 Ek Protokol I madde 51/3.

92 O'Connell, "Unlawful Killing", 9-10; Mayer.

yaralanmalarına ve ölümlerine neden olmadığını da savunmaktadırlar.[93] Tüm bu tartışmalara rağmen genel olarak kabul edilen görüşe göre İHA modern anlamdaki akıllı silahlar olup hedefi kesin bir şekilde belirlediğidir.[94]

Sterio'ya göre çok az sayıda devlet insansız hava araçlarının *jus in bello* kapsamında yasal olarak kullanımıyla ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.[95] Benzer şekilde UAD nükleer silahların yasal olarak kullanımında istişari mütalaa verirken zorluk çekmiş ve nükleer silahların kullanılmasının kesinlikle yasal olup olmayacağı yönünde bir sonuca varılamayacağı yönünde karar vermiştir.[96] Bu bağlamda İHA *jus in bello* kurallarını hiçbir zaman karşılayamayacağını söylemek çok zordur.[97]

Jus in bello başlığı altında şu sonuca varılabilir: eğer İHA silahlı bir çatışmada kullanılıyorsa, ölçülülük, gereklilik ve orantılılık ilkelerine uymakla beraber, çeşitli kimyasal, nükleer, biyolojik silahlar gibi, yani insanların acı çekerek ölmesine sebep olan ve uluslararası hukukta kullanılması hoş karşılanmayan silahlarla birlikte kullanılmadıkça İHA *jus in bello* koşullarını sağlar ve bu şekilde kullanılması halinde uluslararası hukuku ihlal ettiği söylenemez.

III. İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI İLE İLGİLİ OLAN HUKUKİ DÜZENLEMELER YETERLİ Mİ?

İHA bir silah türü olarak kabul edilmektedir[98] ve bu nedenle de var olan düzenlemelerin yeterli olup olmadığını belirlemek için silahlar(weapons) ile ilgili düzenlemelerin incelenmesi gerekmektedir. Genel olarak yukarıda belirtildiği gibi, silahlarla ilgili hem sözleşmeden kaynaklanan hem de örf ve adet hukukundan kaynaklanan birçok düzenleme bulunmaktadır ve bunlar *jus ad bellum* ve *jus in bello* altında detaylı olarak düzenlenmiştir. Ancak İHA diğer klasik silahlarla kıyaslandığında, onların sahip oldukları teknolojiden ve devlet dışı aktörlere karşı özellikle de hedef gözeterek öldürmeler kullanılmalarından dolayı, birkaç noktanın özellikle açıklanması önem arz etmektedir.

İlk önemli nokta terörizmle ilgilidir. Yukarıda değinildiği gibi bazı devletler özellikle de ABD ve İsrail silahlı insansız hava araçlarını terörizmle mücadelede kullanmaktadır. Fakat terörizmle mücadelede İHA kullanılması uluslararası hukukta yerleşmiş bir kural değildir. Bunun temel nedeni terörizmin uluslararası alanda kabul edilmiş bir tanımının olmamasıdır. Terörizmin temel iki öğesi olduğu kabul edilmektedir. İlk unsur sivilleri öldürme ya da ağır

93 Paust, "Self-Defense Targetings", 276

94 Bkz Paust, "Permissible Self-Defense", 572.

95 Sterio, M.,(2012)."The United States' Use of Drones in the War on Terror: The (IL)Legality of Targeted Killings Under International Law". *Case W Res J Int'l L* 45, 211.

96 Sterio, 211.

97 Sterio,211.

98 Paust, "Permissible Self-Defense", 572.

şekilde yaralama niyetinin olması gerekir.[99] Diğer unsur da terörizmin amacı, insanları korkutmak, devletleri ya da uluslararası organizasyonları bir şey yapmaya zorlama ya da herhangi bir şey yapmaktan alıkoymaktır.[100] Kabul edilen bu iki öğeye rağmen, terörizmin silahlı saldırı olup olmadığı konusunda doktrinde bir uzlaşma söz konusu değildir. Bu uzlaşmanın olmaması sonucu da insansız hava araçlarının teröristlere karşı meşru müdafaa veya silahlı çatışma kapsamı dışında sınırötesi operasyonlarda kullanılmış olması halinde insan hakları standardının mı yoksa uluslararası insancıl hukuk kurallarının mı uygulanması gerektiği konusunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Dahası doktrinde meşru müdafaa hakkının teröristlere karşı kullanılıp kullanılmayacağı ve eğer kullanılacaksa hangi şartlar altında kullanılacağı da tartışmalıdır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre silahlı çatışma veya savaş halinde İHA kullanılabileceğidir.

İkinci önemli nokta meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için silahlı saldırının bir diğer devlete atfedilmesinin zorunlu bir unsur olup olmadığıdır. Burada vurgulanması gereken husus devlet dışı aktörlerin eylemlerinden dolayı da meşru müdafaa hakkının olup olmadığıdır. Bu konuda da bazı yazarlar saldırının sadece bir devlete atfedilmesi gerektiğini savunurken- örneğin O'Connell, diğer kısım yazarlar da devlet dışı aktörlere de atfedilmesinin mümkün olduğunu kabul etmektedirler- örneğin Paust. Keza eğer meşru müdafaa devlet dışı aktörlerin eylemleri sonucu doğmuşsa ve toprak sahibi devlet bu hakkın doğmasına neden olmamışsa, meşru müdafaa hakkının nerede kullanılacağı da tartışmalıdır. Devlet dışı aktörlerin bulunduğu ülke eylemden sorumlu olmadığı için bu devlet topraklarına karşı kullanılmamalıdır.Eğer toprak sahibi devlet rıza gösterirse İHA saldırıya uğrayan devlet tarafından kullanılabilecektir. Toprak sahibi devlet kendi topraklarında kuvvet kullanılmasına izin verebilir ama izin vermediği durumlar da ne olacak? Bu hususta da eğer toprak sahibi devlet saldırıları önlemede isteksiz ya da gerekli önlemleri alabilecek durumda değilse saldırıya uğrayan devletin rıza aramasına gerek olmadığını savunanlar da vardır.

Genel olarak uluslararası hukukta silahların kullanımıyla ilgili yeterli bir şekilde gerek yazılı gerekse de teamül hukukuna dayalı kurallar mevcuttur. Fakat yukarıda açıklanan konularda var olan düzenlemelerde sınırın aşılmaması için bu konuların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

[99] UNGA, "Note by Secretary General, Follow-up to the outcome of the Millennium Summit" UN Doc A/59/565, 2002, para 164.

[100] UNGA.

IV. SONUÇ

İnsansız hava araçlarının bir tür silah olduğu ve bu nedenle de uluslararası hukukta silahlarla ilgili var olan düzenlemelerin bunlar için de geçerli olduğu sonucuna varılabilir. İHA kullanımını düzenleyen yasal dayanaklar *jus ad bellum* ve *jus in bello* olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. *Jus ad bellum,* devletlerin hangi hallerde kuvvete başvurma hakları olduğunu ifade eder ve bunlar; meşru müdafaa hakkı ve silahlı çatışmalar hukukudur. Her bir durumda insansız hava araçlarının kullanılabilmesi için belirli koşulların var olması gerekir. Bu koşullar gerçekleştikten sonra meşru müdafaa ve silahlı çatışma hallerinde silahlı insansız hava araçları kullanılabilecektir.

Jus ad bellum kapsamında tartışmalı olan hususlar terör eylemleri kapsamında devlet dışı aktörlere karşı kullanıp kullanılmayacağı ve toprak sahibi devletin sebep olmadığı saldırılar sonucu İHA kullanımı için söz konusu devletin rızasının gerekip gerekmediğidir. Meşru müdafaa hakkının kullanılmasında da saldırının özellikle devlete atfedilmesi gerektiği kabul edilirken devlet dışı aktörlere atfedilmesi hususu tartışmalıdır. Genel olarak silahlı çatışma ve meşru müdafaa kapsamında İHA kullanılabileceği görüşü hakimdir. *Jus in bello* kapsamında ise, kullanılan araçların ölçülülük, gereklilik ve ayrıt etme ilkelerine uygun olması gerekir. Yine bu alanda da bazı hususlarda uzlaşı mevcut değildir. Örneğin bazı yazarlar insansız hava araçlarının akıllılık özelliğinden bahsederek savaş alanında hedefi kesin olarak belirlediğini savunurken diğerleri de hedefi tam olarak tespit edemediğinden çok fazla sivilin öldürülmesine neden olduğunu belirtmektedir.

Jus in bello kapsamında silahlı insansız hava araçlarına yerleştirilecek silahların nükleer, biyolojik gibi insana zarar ve acı veren silahların kullanılmaması gerekir. Aksi halde uluslararası hukuk ihlal edilecektir. Yine insansız hava araçları ile ne siviller ne de sivil mallarına zarar vermede kullanılmalıdır. Son olarak İHA askeri avantaj sağlamayacak durumlarda da kullanılmamalıdır.

KAYNAKÇA

"İnternational Humanitarian Law and Challenges of Contemporary Armed Conflicts". *The İnternatioanl Committee of the Red Cross,* 31st İnternational Conference of the Red Cross and Red Crescent, 48, 2011.

Albayrak Gökhan;İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları AçısındanYeni Terörizmle Mücadelede Hedef Alarak Öldürmeler (Yükseklisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013), 2013.

Armed Activities on the Territory ofthe Congo (Dem. Rep. Congo v. Uganda) 2005 I.C.J. 168, H 146.

Bozkurt, Enver;*Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*(3. Bası). Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2007.

Case Concerning Oil Platforms(Islamic Republic of Iran v United State of America), judgement, 2003

Cömert Resul, Avdan Uğur ve Şenkal Emre; "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ve Gelecekteki Beklentiler". 2012.Web:https://www.researchgate. 18 Mayıs 2017'de alınmıştır.

Değirmenci Olgun ve Mavuş Ali ; *Uluslararası Ceza Hukukunda Saldırı Suçu*, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Department of Justice White Paper. "Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa'ida or an Associated Force",2011.

Doğan, İlyas; *Devletler Hukuku*, (2.Bası). Ankara: Astana Yayınları, 2013.

Hagger Meredith ve McCormack, Tim; "Regulating the Use of Unmanned Combat Vehicles: Are General Principles of International Humanitarian Law Sufficient?". *Journal of Law, Information and Science*, 2011.

İnternet: Alston, Philip; "Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, study on targeted killings". (UN General Assembly A/HRC/14/24/Add.6. Web: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.24.Add6.pdf 5 Nisan 2017'de alınmıştır, 2010.

İnternet: "The Reservations to the Protocols Additional to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims". *International Review of the Red Cross*, No. 849. Web: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_849_gaudreau-eng.pdf 2 Mayıs 2017'de alınmıştır, 2003.

İnternet: Demircioğlu, Beytullah; "Bush Doktrini". *Altınoluk İnternet Arşivi,* sayı: 204. Web: http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d204s046m1 22 Nisan 2017'de alınmıştır, 2003.

İnternet: Elizabeth Bone ve Christopher Bolkcom; "Unmanned Aerial Vehicles: Background and Issues for Congress".(Report for American Congress, 21 Kasım 2005). Web: https://fas.org/irp/crs/RL31872.pdf 29 Mayıs 2017'de alınmıştır.

İnternet: Mayer, Jane ;"The Predator War- What are the risks of the C.I.A.'s covert drone program?" *The Political Science*. Web: http://www.newyorker.com/magazine/2009/10/26/the-predator-war 28 Nisan 2017'de alınmıştır, 2009.

İnternet: Waller, Douglas; "How the CIA Fights its New War" *TIME*. Web: http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,183002,00.html 10 Nisan 2017'de alınmıştır, 2001.

Jahangir, Asma;"Civil and Political Rights, including the Questions of Disappearances and Summary Executions- Extrarjudicial, summary or arbitrary executions" *UN Economic and Social Council*, E/CN.4/2003/3, 2003.

Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, ICJ, Advisory Opinion, 9 Temmuz 2004,

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ, No: 95, 8 Temmuz 1996,

McNab Molly ve Matthews Megan; "Clarifying the Law Relating to Unmanned Drones and the Use of Force: The Relationships Between Human Rights, Self-Defence, Armed Conflict, and International Humnitarian Law".Denver Journal of International Law and Policy, 2011.

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v US) (1986 ICJ).

O'Connell Marry Ellen ;The Rise of Drones II: Examining Legality of Unmanned Targeting". *One Hundred Eleventh Congress Second Session* Serial No: 111-120, 2010.

O'Connell, Marry Ellen; "Remarks: The Resort to Drones under International Law".39 *Denv J Int'l&Pol'y*, 2010.

O'Connell, Mary Ellen; "Unlawful Killing with Combat Drones: a case study of Pakistan,2004-2009". *Legal Studies Research Paper* No. 09-43, 2010.

O'Connell, Mary Ellen;Seductive Drones: Learning From a Decade of Lethal Operations*". J.L. Inf. & Sci*. 21/2, 2011.

Paust Jordan J.; "Self-Defense Targetings of Non-State Actors and Permissibility of U.S. Use of Drones in Pakistan". *J. Transnational Law & Policy* 19:2, 2010.

Paust, Jordan J;"Permissible Self-Defense Targeting and The Death Of Bin Laden" *Denv J Int'l L & Pol'y* 39, 2010.

Pazarcı, Hüseyin; *Uluslararası Hukuk* (14. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.

Prosecutor v Tadic, Case No: IT-94-T, Appeal, (ICTY) (15 Temmuz 1999).

Schmitt, Michael N. ;" Responding to Transnational Terrorism under the Jus ad Bellum: A Normative Framework". In Schmitt T.M.C(ed), *Essays on Law and War at the Fault Lines*. The Hague: Asser Press, 2012.

Sterio, Milena; "The United States' Use of Drones in the War on Terror: The (IL)Legality of Targeted Killings Under International Law". *Case W Res J Int'l L* 45, 2012.

Taşdemir, Fatma; "Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslar arası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı". *Uluslararası Hukuk ve Politika* 2/5, 2006.

Taşdemir, Fatma; *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2009.

UNGA,"Note by Secretary General, Follow-up to the outcome of the Millennium Summit" UN Doc A/59/565, 2002.

UNSC; "Security Council condemns in strongest terms attacks on US". *Press Release* SC/7143, 2001.

Vogel, Ryan J ;"Drone Warfare and the Law of Armed Conflict" *Denv. J.Int'l L.&Pol'y* 39:1, 2010.